

Enyészetnek örvénnyéből ki ragadtam. Jankovich Miklós és kora

Szerkesztette Csörsz Rumen István

Reciti konferenciakötetek (ReKonf) 21

Budapest: Reciti Kiadó, 2023, 266 l.

FÖLDESI Ferenc

OSZK Kézirattár, tudományos kutató, osztályvezető

ORCID: 0009-0005-8843-6769

Ha a szépen szerkesztett könyvre rátekintünk (a borító és a tördelés Szilágyi N. Zsuzsa munkája), a főcímben rögtön egy idézet idézet voltát ismerjük fel, még ha nem is tudjuk, honnan származik ez a kissé elliptikus mondat. Folytatni is tudnánk, ki tudnánk egészíteni, nem szó szerint, de lényegét tekintve biztosan, hiszen az örökké falánk idő egyik metaforáját olvassuk a borítón. Nemcsak az egyes szám első személy, de a kissé nehézkes szerkezet is valószínűvé teszi, hogy maga Jankovich fogalmazta 1830-as metszetportréjához epigrammaszerű feliratként.

Atyáinknak
hőstetteit, divatit, miveit
enyészetnek örvénnyéből ki ragadtam:
századok' dűlása viharitól ki üzetett
világ' térén el széledett
emlékeit,
nyomozván, 's szerentséssen feltalálván
viszsa térítettem:
ön életem, 's vagyonom áldozattyával így,
a' tőlünk eltűnt-feledett-mármár kihalt 's temetett
magyar hajdankort
új életre virrasztottam¹

Részben programszöveg, részben összegzése egy nagy gyűjtői pályának, hiszen már együtt van az első gyűjtemény, amelynek szöveges dokumentumaihoz majd elkészül a rombuszbélyegző az 1830-as évszámmal, melyre újra és újra rálapozunk a Széchényi Könyvtár régikönyv- és kézirat-állományában kutatva. A rövid szöveg nem alaptalanul öntudatos, ha visszagondolunk a 2002-es Jankovich-kiállítás lebilincselő gazdagságára.² A felirat akár a korszak alapprogramjaként is

1 Lehnhardt Sámuel metszete 1830-ból. (OSZK Kézirattár, Fond 16/1.)

2 Míkó Árpád, szerk., *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei: Kiállítási katalógus* (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002).

olvasható, a magyar hajdankor életre keltése az atyák hőstetteinek, műveinek és – meglepő szóhasználattal – divatjának megmentésével.

Jankovich nem ritkán sajátos terminológiát használ, ezért megnéztem a Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett *A magyar nyelv szótárában* a „divat” szót, ami mégiscsak furcsán hat a ’hőstettek’ mellett. Az találjuk ott, amire számítani lehetett, egyéb jelentések között: ’uralkodó szokás’.³ Túl is léptem volna rajta, ha nem akadok rá egy roppant érdekes tanulmányra 2015-ből, Kiss Erika tollából.⁴ Jankovich ismert arcképei, a fent jelzett is, Pesky József 1823-as festményére mennek vissza. A nagy gyűjtő és literary gentleman sujtásos dolmányban, panyókára vetett mentében ül, a mente két szárnyát hosszú, ötvösművű mentekőtő fogja össze.

Az ékszer maga váltakozva téglalap alakú bordás és zománcos-virágos díszű ovális tagokból áll. [...] A tárgy különlegessége a zománcdíszítés. A középbogláron és az ovális elemeken örvénylő szirmokból formált rekeszzománcos stilizált virágok láthatók. Formájuk, zománcuk színei alapján e boglárók a 17. században készültek.⁵

Az egészen egzakt leírást az tette lehetővé, hogy a szerző a Herzog-gyűjtemény 2011-ben hazakerült ötvöstárgyai között a festmény alapján agnoszkálta a mentekőtőt. Mindez pedig úgy kapcsolódik a Jankovich-portré programszövegének ’divat’ szavához, hogy bármennyire is meglepő, a 19. század első éveinek divatékszerével van dolgunk. Zsinóros-kapcsos mentekőtő mindig is volt, de az ötvösművű darabok csak a századfordulón jelentek meg.⁶ Nem gondolom, hogy felül kellene írni Jankovich programjában a ’divat’ szó ’szokás’ jelentését, de tagadhatatlan, hogy a gyűjtő divatos ékszer visel, mégpedig a magyar hajdankor, a 17. század egykor divatos ékszerreit pastiche-ként „új életre” virrasztva. Talán szabad ennyi nyelvi játékoságot megengednünk a szövegnek és a komoly tekintetű úrnak.

A tanulmánykötet iniciátora és szerkesztője, Csörsz Rumen István a bevezetőben csaknem mindent érint, amiről Jankovich kapcsán lehet és kell beszélnie a kutatásnak, vázolva az életpálya fordulópontjait és a gyűjtemények jelentőségét. A hangsúly természetesen a történeti értéken és ennek megmentésén van. A bevezetőben nincs tere kifejtetni a korszak tudományos és társadalmi mozgásait és Jankovich saját útját, majd ezeket szembevetni egymással, de nagyon határozott mozdulattal helyezi el a gyűjtőt az egykorú gyűjteményezési lehetőségek és stratégiák között, a maga gyönyörűségére és vendégei szórakoztatására Kunstkammert építő magángyűjtő és a másik pólus, az intézményben gondolkodó, már-már kultúrpolitikus gyűjtő között, kapocsként, valahol félúton. A bevezető áttekinti a Jankovich-életmű recepcióját 2002-ig, és kijelöli, egészen biztos vagyok benne, hogy túl szerényen, a mostani kötet helyét az életmű további feltárásában.

Mikó Árpád, a már többször említett 2002-es kiállítás kurátora és katalógusának szerkesztője az akkori kötet címét kölcsönzi mostani szövegéhez, alcímmel („hús év után”), mely viszszafelel az ígér. Ez a szöveg is úgy olvasható, mint egy sajátos bevezető a tanulmánykötethez,

3 Czuczor Gergely és Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, 6 köt. (Budapest: Emich, 1862), 1:1246.

4 Kiss Erika, „Új életre virrasztott hajdankor – egy mentekőtőről”, *Folia Historica* 31 (2016): 85–97.

5 Uo., 86.

6 Uo., 91.

nem részkérdéseket tárgyal, hanem átfogóan kíván foglalkozni egy jelenséggel. De nagyon paradox módon, mármint a Jankovich-portré öntudatos feliratához képest paradox módon, a szerző alapkérdése a Csörsz Rumennél is ott bujkáló kérdés: „miért és miként ment feledésbe Jankovich Miklós kollekciójának emlékezete”. (16.) E tanulságos írásban korszakok, intézmények és esetenként neves szereplők nem okvetlenül bűnként felróható mulasztásait kísérhetjük végig, és persze jeles tudósok kísérleteit, hogy a gyűjteményt és az életművet az enyészet örvényéből kiragadják. Mikó Árpád írásait, a legkülönbözőbb okokból, de csaknem mindig izgalmas olvasni. Ezt is, tudniillik túl a történeti áttekintés megalapozottságán a szöveg második fele egy *gag*, egy fricska a falánk idő orrára: memoárt ír arról, ki mindenki, mivel és hogyan segítette a 2002-es kiállítás felépítését, megőrzendő az ügynek és maguknak a szereplőknek emlékét, akik alkotó módon járultak hozzá a megvalósításhoz. A szöveg lezárásaként az azóta eltelt idő Jankovich vonatkozású művészettörténeti találatairól olvashatunk.

A kezünkben lévő kötet esettanulmányai két területre koncentrálnak. Első a gyűjteményezés, amelyet mint kulturális jelenséget immár több évtizede nagy érdeklődés kísér a nemzetközi kutatásban, és magyar szerzők is publikáltak kiváló tanulmányokat, de mivel átfogó monográfia nagyon régen jelent meg ebben a tárgyban, csaknem száz éve,⁷ a Jankovich-jelenség pedig centrális kérdés, ennek az életműnek részletekbe menő feltárása az egyik legfontosabb feladat.

A gyűjteményezés fejezetben két tanulmányt olvashatunk, bizonyos tekintetben egymásnak ellenpárjait. Tüskés Gábor a Viczay-gyűjteményt teszi vizsgálat tárgyává, egészen pontosan az ifjabb Viczay Mihálynak (1757–1831), Jankovich kortársának gyűjteményét, melyet egyébként meglehetősen nehéz volna élesen leválasztani apjának a 18. század második felében felépített, jeles tudósok hozzájárulásával fejlesztett gyűjteményéről. A könyv- és kéziratgyűjtemény mellett már az apa jelentős numizmatikai gyűjteménnyel rendelkezett, a hangsúly később a fiú érdeklődésében is erre a területre koncentrált. Az ifjabb Viczay a legjobb nevelésben részesült, egészen fiatalon a Theresianum növendéke lett, nagy karrier várt rá Bécsben, de apja halála után hazatért Hédervárra. Bécsből és Pozsonyból ide gyűjtötte össze kincseit, a hédervári kastély pedig a Musaeum Hédervarianum nevet kapta a tudós körökben. A gyűjtemény meglehetősen jól dokumentált, és mivel az ifjabbik Viczay nagyon karakteres politikai, kulturális világképpel rendelkezett, szabadkőműves, kozmopolita, liberális, hogy csak a legerősebb jelzőket soroljuk, melyek a gyűjtői filozófiájára és figyelmére is alapvetően rányomták bélyegüket, a gyűjtemény jellege is jobban kirajzolható, mint Jankoviché, akivel egyébként gyűjtői kapcsolatban állt. (A Margit-legenda kézírata például Viczaytól került hozzá görög és római érmékért cserébe.) A Musaeum Hédervarianum legnagyobb értékét a csaknem harmincezres éremgyűjtemény alkotta, mely nagyságnál a gróf már nem alaptalanul gondolhatott arra, hogy az összes létező görög és római éremből szerez példányt. Ezzel szemben nagyobb súlyú magyar anyagról alig van tudomásunk. Úgy tűnik, Viczay egyedül állt a kortársak között a magyar vonatkozású emlékekhez való viszonyában, nem negligálta, de a magyar hajdankor emlékeinek feltárását nem tekintette elsődleges gyűjtői feladatának.

A gyűjtők típusainak ellenpólusán találjuk Szebehleczy Borbála tanulmányának hőst, Georgios Zavirast (1744–1804). Zaviras az első magyarországi görög diaszpóra jelentős alakja. Messze nem olyan gazdag, mint például bankár, nagykereskedő, nagybirtokos honfitársai a Si-

7 ENTZ Géza, *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig* (Budapest: magánkiadás, 1937).

na családból, Simon, majd György, akik nemességet és bárói rangot kapnak, és nem tagozódik be a magyar vezető értelmiségbe sem, kiskereskedőként él, és minden figyelmét, anyagi javait a görögségnek szenteli. Ehhez mérten kell tekintenünk könyvtárára is, melyről halálakor, 1805-ben a *Magyar Kurir* is dicsérőleg szólt, de mégiscsak alig 800 műről beszélünk, akár Viczay, akár Jankovich több tízezres gyűjteményével szemben. Zaviras az új görög kultúra megalapozását és felvirágoztatását tekintette életfeladatának, ezt szolgálta a jól dokumentált és nagyon tudatosan válogatott könyvtár (erkölcsi megfontolásokból nem képezte részét a modern szépirodalom), és magának Zavirasnak a munkái is. Nem véletlenül aposztrofáltam hősként, de sajnos inkább a tragikus hősök közé kell sorolnunk. Könyvtárát a görög közösség, a pesti egyház nem kezelte rangjához méltón, volt idő, hogy sehogyan sem kezelte, és örökösei sem, pedig 1804-ben kelt végrendeletében félreérthetetlenül rendelkezett róla, örökösének, Constantin Zavirasnak előírva, hogy minden évben 150 forintot fizessen az egyháznak, 100-at a könyvtár kezelésére, 50-et pedig gyarapítására. Főműve, a *Nea Hellas*, az első újjörög tudományos irodalomtörténet sem járt jobban. Két kézírata egy bécsi görög újságíróhoz jutott, aztán egy másikhoz, egyikük sem tudta kiadni, az utóbbitól aztán az athéni nemzeti könyvtárba került. A század második felében végre a körülmények lehetővé tették volna a kiadását, nyomdába is került, ám az athéni egyetem rektorára leállította a nyomtatást, mondván, hogy a mű színvonala csorbítaná az egyetem jó hírét. Végül aztán csak győzött a kiadáspárt, 1872-ben megjelent a munka.

A könyv második fejezetének Csörsz Rumen István a *Jankovich Miklós könyvtára* címet adta, de könyvismertetésében inkább Jankovich Miklós, a tudós avagy a gyűjtő megkísértetése címmel tárgyalná. A nagy gyűjtő számára, különösen az intézményrendszer kiépülésének abban a szakaszában, amiről beszélünk, kötelességként jelenik meg, hogy gyűjteményét a nemzeti és/vagy tudományos közeggel megismertesse. A Viczayak az éremgyűjtemény esetében azt a megoldást választották, hogy elismert európai kutatókat hívtak meg a katalogizáláshoz, publikáláshoz, míg Jankovich maga állt bele a tudományos munkába, mégpedig a legkülönbözőbb tudományterületekre (irodalomtörténet, régészet, teológia stb.) merészkedve. A húsz évvel ezelőtti seregszemle, a kiállítási katalógus egyes szerzői Jankovichra nagy tudósként, velük szemben más szerzők kevésbé nagy tudósként tekintenek. A kötetünkben sorakozó izgalmas esettanulmányok nem érvelnek pro vagy kontra ebben a kérdésben, csupán eseteket vizsgálnak meg, hogy árnyalják a fenti tételek homogenitását.

Teljesen feltáratlan terepre visz bennünket Zsupán Edina tanulmánya. Jankovich klaszika-filológusi teljesítményét vizsgálja meg, egy unikális humanista szöveg kiadását gyűjteményének egy pompás kódexéből. A kézirat nagyon kvalitásos 15. századi milánói darab, a *Magister vitae imperatorum* szükségnévvel jelzett mester munkája. Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajzát tartalmazza, s mellette Angelo Decembriónak, Jankovich szóhasználatával December Angyalnak a szöveget értelmező disputáció-kommentárját. Ez utóbbinak első kiadására vállalkozott a gyűjtő. A tanulmány nagyon széleskörűen körbejárja a témát, a kódexet, a műhelyt, és a legalaposabban bemutatja a kiadást. Jankovich átfogó munkát végez, életrajzot közöl, hozza a kézirat leírását, tárgyalja Decembrio főművét, a *De politia litterariát*, majd következik maga a kiadás. Zsupán Edina megállapítja, hogy bár a (szöveg)kiadó nagyon gondosan járt el, fáradozását nem koronázta siker. A szöveg tudniillik nehéz, és nem véletlenül disputáció a címe, mintegy belső monológként az élőbeszéd ritmusát, szaggatottságát, természetességét követve kommentálja Curtius Rufust. Jankovich kiadói megoldásai esetenként jók, esetenként nem

igazán, de a legnagyobb hibát ott követi el, hogy nem tükrözi a mű, a mondatok eredeti tagolását, amivel pontosabban visszaadhatná a szöveg értelmét, sőt – és ez talán már nála is megértési problémákra utal – nagyon gyakran alakítja kijelentő mondatokká a kérdő mondatokat, súlyos értelmezési akadályokat állítva az olvasó útjába. A tanulmányban példákön át megmutatott eljárás után sokunk sommás ítéletet hozna Jankovichról, ám a szerző méltányosabb: „[A] kiadás nem a gondatlanság okán lett sikerületlen, hanem azért, mert a feladat valószínűleg meghaladta a szövegkiadó kompetenciáit”. (113.) A tanulmány másik, nem kevésbé izgalmas fejezete Jankovich – és Kazinczy! – egész életén át tartó Sallustius-projektjét kíséri végig.

A könyv következő, Zsoldos Endre tollából származó tanulmánya (*Jankovich Miklós esete a kalendáriummal*) már címével is sugallja, hogy itt valami nem lesz rendben. Schwartner Márton 1798-as statisztikai munkájának⁸ egy lábjegyzetében úgy tudja, hogy a legrégebb magyar kalendárium 1584-ből való, ráadásul ez is csak fordítás; tehát – kérdezi – a magyarok ekkor még nem tudtak naptárt készíteni? A kérdésre 31 év múlva érkezett válasz a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain, Jankovich Miklóstól. A válasz tömören (Zsoldos idézi Jankovichtól): az első magyar kalendárium nemcsak hogy régebbi, de a „[k]alendariomok ujjabb készítését ’s használatát Európának virágzó Nemzetei egyenesen a’ Magyaroktól kölcsönözték”. (137.) Jankovichot, expressis verbis elmondja a replika elején, nemzeti büszkeségében sértette a hibás és káros jegyzet. Oly mélyen érintette Schwartner kérdés formájában megfogalmazott vádja a magyar nemzet tudományosságával szemben, hogy a válasz során (érzelmi felindultságában?) hajlamos volt a történeti, bibliográfiai tények tekintetében csupán emlékezetére hagyatkozni, anélkül, hogy a forrásszövegeket kézbe vette volna, és a kevés vonatkozó szakirodalmat kritikus szemmel újraolvasta volna. És bizony bibliográfiai, történeti emlékei mindig a saját igazát igazolták. Az első magyar kalendáriumot már Mátyás udvarában elkészítette Királyhegyi János (Johannes Regiomontanus), illetve Feketevárosi György (Georg Peurbach), és legkésőbb 1475-ben meg is jelent, 38 évre szült, Mátyásnak ajánlotta a szerző, amiért aztán évjáradékot kapott. Zsoldos Endre szoros olvasással végigköveti Jankovich egész tanulmányát, és már a fenti mondatról is azt kell megállapítania, hogy minden állítása fikció, illetve tudattalan-tudatos szelekció a rendelkezésre álló szakirodalom megállapításai között. Az elsőség kérdését tehát megoldotta Jankovich, már csak a nacionálét kellett bizonyítania. Ez is sikerült, a rendelkezésre álló adatok szelektálásával magyart csinált Georg Peurbachból, születési helyét a bajor–osztrák határról (Peurbach) a Fertő tó közeli Purbachba helyezte át, így lett a Mátyásnak dedikált kalendárium egyik szerzője a magyar Feketevárosi György.

Jankovich Miklósról, a többnyelvű tudósról értekezik Kegyes Erika a következő tanulmányban. Jankovich nyelvtudományi, nyelvészeti megszólalásait veszi sorra, melyek csaknem annyira feltáratlanok, mint klasszika-filológusi munkája, a szerző csupán egy Fried István-tanulmányra tud hivatkozni előmunkáltként. Nem lévén nyelvész, kevésbé tudom megítélni a nagy gyűjtő morfológiai, etimológiai, jelentéstani és általában nyelvtörténeti megnyilatkozásainak érvényességét, melyeket rendszeresen tárgyal Kegyes Erika, én a tanulmány egyetlen fejezetére, a nyelvpolitikai kérdéseket tárgyaló bekezdésekre szeretnék csak utalni. A legfontosabb megszólalása ezen a téren az 1830-ban publikált tanulmány: *Levelek a magyar nyelv divatjáról I. Ferdinand alatt*. Jankovich kimutatja, hogy a 16. században a magyar nyelv abszolút alkalmas és

8 Martin SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern: Ein Versuch* (Pest: Trattner, 1798).

alkalmazott volt a legmagasabb szintű hivatali ügyek vitelére is, mint erről diplomatikai és kormányzati szövegeimlékeink is tanúskodnak. Ma sincs másképp, mondja, és halvány allúzióval a herderi jóslat kétes voltára elmondja, hogy a magyar nyelv gazdag, erős folyó, nem apasztották el az évszázadok történelmi mozgásai. A szerző – Fried Istvánnal egyetértve – nem a szaktudományos teljesítményben látja Jankovich nyelvész érényeit, hanem abban, hogy „művelődés- és politikatörténeti aspektusból is szemléli a nyelvi érintkezéseket”. (182.)

Az ismertetett „esetek” után talán Jankovich legmegalapozottabb – mert gyűjtői, bibliográfusi attitűdjének, készségeinek leginkább megfelelő – tudományos programjáról beszél Csörsz Rumen István tanulmánya, a *Nemzeti Dalok Gyűjteményéről*. Rövidítése NDGY, ami nemcsak a tanulmány szerzős és a kéziratcsoport familiáris kapcsolatáról árulkodik, de ad analogiam RMKT, RMDE stb., jelzése annak is, hogy a tíz kötetnyi kézirat a régi magyar szövegek egy típusának alapvető korpuszát képezi. Kevés megfogható adat áll rendelkezésre arról, hogy miért, milyen ütemben, milyen megfontolások alapján másoltatta össze megbízott írnokaival Jankovich az énekeket, verseket olyan őskéziratokból, amelyeknek nem kis hányada ugyancsak az ő tulajdonában volt. Hogy a gyűjtemény súlyát megbecsülhessük, a szerző – Vadai István immár örökké ott lebegő felvetését hívva segítségül: „Vesziünk el egy forrást...!” (220) – azt mondja, sok évtized süket csendjét hallgathatnánk a magyar közköltészetben, ha Jankovich nem gyűjti a leglelkiismeretesebben a forrásszövegeket, és nem készül el saját és megbízottai munkájaként a tizkötetes korpusz. Jankovich 1827-ben azt írja Kazinczynak, hogy a dalok kiadásával foglalkozik, a kézirat azonban nem erről árulkodik, sokkal inkább egy rendkívül értékes, de „nyers szövegbank” (224) mondja Csörsz találó meghatározással. Ugyanakkor mégis komolynak kell tekintenünk a kiadási szándékot, mert mind a gyűjteményt, mind a szövegek forrásait megtartja magának Jankovich 1830 után is, és csak a második gyűjtemény darabjaival kerül be a nemzeti könyvtárba. Nincs mód végigkövetnünk Csörsz Rumen István kismonográfia terjedelmű tanulmányát, csak jelezzük, hogy a korpusz geneziséstől a kiadás kérdésein át egészen az utóéletig mindennel elszámol, lelkiismeretes tudósként azt is jelezve, ha csak feltételezéseket lehet megfogalmazni egy-egy kérdésben.

Az utolsó bekezdésben a kötetben előrébb elhelyezkedő Hevesi Andrea-tanulmányról szeretnék röviden szólni. Kicsit más, mint az ismertetett esettanulmányok, mert Jankovich gyűjteményéről szól, egészen pontosan a Somogyi Károly (1811–1888) esztergomi kanonok és prímási könyvtáros, levéltáros tulajdonába került Jankovich-provenienciájú kötetekről, melyek 1880-ban, a tiszai nagy árvíz után a 44 ezer kötetes könyvtár részeként Szegedre kerültek. Hevesi Andrea mintaszerűen dolgozza fel a 92 kötetet, és a kis kollekciót egységként is megvizsgálja.

Azért zárom ezzel a tanulmánnyal a kötet bemutatását, mert programszerű üzenetet hordoz. Implicite arról is beszél – mint a korábbi tanulmányok is természetesen – hogy ebben a pillanatban még nincs a kezünkben a nagy Jankovich-narráció lehetősége. A kutatásnak az anyag nagysága és szerteágazó volta miatt még jó ideig az a feladata, hogy feltárja a forrásokat, az egykori gyűjtemény lappangó darabjait, és szigorú olvasattal megvizsgálja Jankovich szövegeit, ahogy ez a figyelemre méltó tanulmánykötet is tette. Ott a helye könyvespolcunkon az 1985-ös⁹ és 2002-es kötetek mellett.

9 BELITSKA-SCHOLZ Hedvig, szerk., *Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás, 1772–1846: Tanulmányok, Művészettörténeti füzetek* 17 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).